

Krajina České republiky a pastva.

Antonín Buček

Sedm tisíc let pastvin

Podle údajů Českého úřadu zeměměřičského a kartografického zaujímají na konci 20.století pastviny pouze 3,6% plochy území České republiky. Přitom zdaleka ne všechny plochy, označené jako pastviny v pozemkových knihách jsou dnes skutečně využívány pro pastvu dobytka. Proto někdy zapomínáme na to, že i u nás se pastva dobytka po tisíciletí významně podílela na přeměně přírodní krajiny v člověkem kultivovanou krajinu kulturní. Byly doby, kdy území naší republiky bylo možné označit jako pastevní krajinu. Od příchodu prvních zemědělců v mladší době kamenné čili neolitu (5300-4300 př. Kr.) až do starší doby železné (750-500 př. Kr.) byl chov hospodářských zvířat založen výhradně na pastvě, v zimě byl dobytek přikrmován větvemi, výhonky a listím dřevin z pastevních lesů. Teprve v mladší době železné (500-0 př. Kr.) se v archeologických nálezích objevují nejstarší kosy a mohou tedy vznikat louky, umožňující přípravu píce na zimní období. Po sklizni sena se na loukách obvykle spásala otava. Pro skromné živobytí museli kolem roku 500 n.l. ve vesnici se stovkou obyvatel sklídit píci z 30 ha luk, mít 40 ha pastvin, travnaté přílohy a 50 ha polí, na nichž se po sklizni také páslo. Kromě sena a slámy museli rolníci pro dobytek opatřit ještě několik tun žaludů nebo bukvic. Pravěcí zemědělci využívali především sprašové nížiny a pahorkatiny s listnatými lesy, které byly pro pastvu dobytka nejvhodnější. Při středověké kolonizaci, počínající v 11.století byl postupně osídlen i zbytek našeho území a pastva se dostala i do horských krajin. Zcela svérázný typ krajiny vznikl pastevním využitím oblých hřbetů Západních Karpat na východní Moravě při valašské kolonizaci. Ještě v 19. století měla pastva rozhodující úlohu při chovu dobytka. Pastviny byly po celé feudální období společné, tj.obecní a disponovala jimi obecní samospráva. Dobytek se pásal po větší část roku, nejen na pastvinách, úhorech a na sklizených polích, ale i v lesích, kde spásal nejen traviny, ale i letorosty dřevin. Vepřový dobytek se v lesích pásal po celý rok. Vzrůstající potřeba dřeva vyvolala již v 16. století snahu po ochraně lesů před škodlivými vlivy pastvy a od 18. století zakazují pastvu v lesích i císařské patenty. Zprůměrnění zemědělské výroby ve 20.století se na našem území projevilo převahou celoročního stájového chovu hospodářských zvířat a výrazným omezením pastvy. Z bukolických pastevních krajin, které ještě v 19.století tolik obdivovali romantičtí malíři, zůstaly na většině území Čech, Moravy a Slezska jen reliktní zbytky postagrárních pastevních lad.

Proměna lesní krajiny v pastevní

V přírodní lesní krajině vyvolává pastva dobytka opravdu výrazné změny. Pastvou dochází k prosvětlování lesů, souvisle zapojené lesní porosty se mění nejprve v rozvolněné háje a posléze při delším vlivu pastvy vznikají svébytná společenstva pastvin. Ve spásaných společenstvech se šíří rostlinné druhy, které jsou jako potrava pro dobytek nevhodné - druhy nechutné či dokonce jedovaté (např. pryšce, pelyňky či ocúny) a druhy trnité či ostnité (např. jalovce, hloh, bodláky nebo pupavy). Na pastvinách převládají druhy, které snadno regenerují po odstranění nadzemních částí okusem a snadno se vegetativně šíří, především vytrvalé oddenkaté trávy (např. psinečky, jílky a psárky) a také druhy, kterým vyhovuje zvýšený obsah dusíku a fosforu v půdách, způsobený vlivem hnojení trusem dobytka (např. kopřivy, kontryhele, šťovíky a mochna husí). Na pastvinách se často vyskytují hustě větvené nízké okusové formy dřevin, připomínající bonsaje. Domnívám se ostatně, že čínští a japonští zahradníci - mistrní pěstitelé těchto zakrslých forem dřevin se inspirovali právě okusovými formami stromů a keřů na pastvinách. Podmínkou vzniku okusových forem dřevin je schopnost regenerace vegetačních vrcholů a koncových větví po okusu. Z našich dřevin

vytvářejí okusové formy např. habr, buk, smrk, borovice i modřín. Struktura pastevní krajiny se velice liší od struktury současné středoevropské kulturní krajiny s ostrými hranicemi sídel, zahrad, sadů, polí, trvalých travních porostů a lesů. V pastevních krajinách, tam, kde se dobytek volně pase po celý rok nebo po většinu roku, jsou hranice mezi pastvinami a lesem neostře. Mezi plně zapojenými lesními porosty a čištěnými pastvinami bez dřevin vzniká široký pruh prořídleho pastevního lesa až rozvolněného háje parkového charakteru s ploškami travinných společenstev, takže je nemožné vést přesnou hranici mezi lesem a pastvinou. Typickou strukturu pastevní krajiny napodobují dnes u nás tzv. anglické parky, zakládané v 19.století u šlechtických sídel. Vždyť jejich anglické vzory vznikly ze zbytků středověké pastevní krajiny, které se s nástupem romantismu staly vysoce ceněnými.

Relikty pastevní krajiny

Pastva obohatila naši krajinu o některé typy biotopů, které jsou dnes právem považovány za klenoty naší krajiny. K těm nejcennějším patří lužní „pralesy“, stepní a lesostepní lada, vřesoviště, jalovcové pastviny a horské smilkové pastviny a hole.

V oblasti soutoku Dyje a Moravy jsou ve státních přírodních rezervacích Ranšpurk, Cahnov a Soutok chráněny zbytky lužních pralesů s obrovitými starými duby letními. Další dva pralesy, dosud nechráněné, byly nalezeny na břehu Dyje u Pohanska. Celková plocha zbytků lanžhotských lužních pralesů činí zhruba 40 hektarů. Archivní materiály dokazují, že v minulosti byly tyto lokality využívány jako pastviny a staré duby byly zachovávány pro úrodu žaludů, důležitých především pro pastvu prasat. Teprve v první polovině 19.století se pomocí vojska podařilo úředníkům lichtenštejnského panství „přesvědčit“ lanžhotské sedláky, aby s pastvou dobytka v lesích přestali. Po skončení pastvy doplnily přirozeným zmlazením rozvolněný pastevní háj další dřeviny a vznikl plně zapojený lužní les, skutečně připomínající pralesovou formaci. Stejný biotop lužních „pralesů“ vznikl na ploše několika set hektarů v nivě řeky Sávy v Srbsku, několik desítek kilometrů západně od Bělehradu, v rezervaci Obedska bara. Zde byla ovšem počátkem 90.let pastva vepřového dobytka obnovena. Jako v dobách dávno minulých si připadáte na sklonku léta v lužním lese, kde se z podrostu ozývá chroupání prasat, krmících se bohatou úrodou žaludů. Obraz starověké či středověké krajiny nebo snad pracoviště experimentální archeologie dotvářejí chýše a ohrady, pletené z tak jako v neolitu z proutí. Je obdivuhodné, že srbští vesničané je stále ještě umí stavět. Tak jako v dávnověku i nyní po zkrmení žaludů v lužním lese nastává s příchodem zimy v Posáví čas zabíjaček. Podle nich se ostatně i u nás nazývá poslední měsíc v roce prosinec (měsíc prasat - prasinec). Ochutnat pečené selátko, vykrmené celoroční pastvou v lužním lese patří k nevšedním kulinářským zážitkům.

Z různých typů postagrárních pastvinných lad jsou nejvzácnější a druhově nejbohatší stepní a lesostepní lada s výskytem ponticko-panonských teplomilných druhů rostlin a živočichů. Na jižní Moravě jsou tyto lokality, po tisíciletí využívané jako obecní pastviny označovány jako „špidláky“. Od časného jara do léta se na nich střídají pestře barevné květy stepních druhů rostlin, od zlatých hlaváčků jarních, přes fialové koniklece a voňavé bílé květy katránů tatarského až po stříbřité kavyly. Ukazuje se, že pastva je zde nezbytnou podmínkou trvalé existence mnohých druhů vzácných rostlin a živočichů. Ještě na počátku 60. let se na území dnešní národní přírodní rezervace Tabulová v CHKO Pálava pásly klentnické krávy. Na jediném místě v ČR se v této rezervaci vyskytuje statná šalvěj habešská. Po skončení pastvy se její populace rapidně zmenšila, koncem 70.let zde zůstalo pouze několik kvetoucích rostlin. Ukázalo se totiž, že mladé rostliny šalvěje nemohou vyrůst v hustě zapojeném travním drnu. Počátkem 80.let museli pracovníci Správy CHKO Pálava zahájit posilování populace šalvěje habešské vysazováním rostlin vypěstovaných ze semen v umělých podmínkách. Poučný je i vývoj hadcových stepních lad v národní přírodní rezervaci Mohelenská hadcová step. Od 20.let bojovali přírodovědci proti pastvě ovcí a koz

na skalní i travinné stepi. V současné době je z území rezervace odstraňován nálet keřů a stromů křovinořezy, aby byly zachovány podmínky pro existenci vzácných teplomilných a světlomilných druhů. A proslulé nanismy – trpasličí formy rostlin, které se dříve vyskytovaly na dobyt看em sešlapávané travinné stepi se dnes vyskytují pouze na turistických chodnících.

K nejkrásnějším vřesovištím ve střední Evropě patří Havraníky na východním okraji Národního parku Podují. Poloha na hranici dvou biogeografických podprovincií přispěla ke vzniku unikátního biotopu, kde se k dominantnímu vřesu druží ponticko-panonské xerotermofyty. I vřesoviště bez pastvy zarůstají stromy a keři, to havranické především planými růžemi a borovicí lesní. Před několika lety jsme zde se studenty při květnové exkurzi překvapili stádo koz, pasoucí se v režii správy národního parku. Když nás kozy spatřily, opustily svěží zelený trávník a jako na povel se vrhly ke kvetoucímu šípkovému keři a začaly okusovat trnité větve, jako by věděly, že tím naplňují plán péče o vřesovištní biotop.

Nejkrásnější jalovcové pastviny spatříte na Slovensku v okolí Abelové v Krupínské vrchovině. Sloupovité jalovce zde rostou tak hustě, že se mezi nimi nedá projít. V České republice se z jalovce stala dosti vzácná dřevina, takřka všechny zbytky bývalých s pastvin s jeho výskytem jsou součástí sítě chráněných území. Biotop jalovcových pastevních lad je chráněn například v národní přírodní památce Švařec ve Svratecké hornatině. Ovce se na stráni nad švařeckým hornickým kostelíkem pásly naposledy před dvaceti lety a tak jalovec předrůstají břízy, borovice a smrky.

Pastvou dobytka vznikly i hole na vrcholových hřbetech karpatských i hercynských pohoří. Na kyselých substrátech převládají smilkové louky, zarůstající po skončení pastvy smrkem. V pohoří Pop Ivan marmarošský na Zakarpatské Ukrajině můžeme dodnes pozorovat, jak se pastvou okraje lesů rozvolňují a jak pastevcí kácením i vypalováním smrků mění horské lesy na travnaté pastviny. Tak, jako v dobách, kdy valašští pastevcí postupovali se svými stády karpatským obloukem na západ až na východní Moravu.

Pastva a ochrana přírody

Vývoj názorů na zachování druhového bohatství pastvou vzniklých biotopů, které se staly součástí sítě chráněných území byl paradoxní. Až do konce 60.let 20.století převládala snaha zabránit v nich vlivu pastvy dobytka. Vždyť krávy, ovce a kozy okusem a sešlapem ničily vzácné a chráněné druhy rostlin. Proto zákaz pastvy dobytka patřil k prioritním požadavkům ochránců přírody. Když pastva skutečně ustala, ukázalo se, že pro většinu sozologicky nejcennějších druhů v pastevních biotopech je okus rostlin a případně též narušování půdního povrchu při pastvě nezbytnou podmínkou existence. Bez vlivu pastvy se začalo druhové složení měnit, na bývalých pastvinách se odblokovaly sukcesní procesy a začal postupný vývoj biocenóz směrem k přírodním lesním společenstvům, v nichž by většina charakteristických druhů pastevních biotopů nenašla podmínky pro trvalou existenci. Dnes by ochránci přírody regulovanou pastvu v pastvinných biotopech vřele přivítali. Ovšem obnovit pastvu v maloplošných chráněných územích, roztroušených v současné agroindustriální krajině není vůbec jednoduché. Periodickým vyřezáváním dřevin nebo kosením postagrárních pastvinných lad je nutno vzdorovat jejich zarůstání stromy a keři, kterým začíná nástup lesa. Ale ani tyto nákladné zásahy nejsou zřejmě zárukou trvalého uchování populací všech typických druhů pastevních biotopů.

Pastviny jako přírodní a kulturní památka

České krávy, z nichž většina patří slunce jen cestou na jatka, mohou jen tiše závidět kravám švédským, které mají zákonem zaručený dlouhodobý pobyt na pastvinách. Díky tomu jsou švédské krávy zdravé, mají chutné maso a mléko a v jižním Švédsku, kde se hovězímu dobytku daří, není nouze o pastviny. Názorný důkaz toho, že Švédové dbají o zachování

pastvin jako významného kulturního a přírodního krajinného prvku najdeme jižně od Göteborgu v kraji Halland. Zde leží malá osada Äskhult, kde stejnojmenná nevládní nadace pečuje o čtyři zemědělské usedlosti, pocházející z 18.století. Samotný název osady dokládá význam pastvy v lesích v době, kdy ještě jižní část Švédska náležela dánskému království. Esk znamená v dánštině jasan a holt pařezinu, výmladkový les či mlází. Prýty a listy jasanu zde byly využívány jako výborné krmivo pro dobytek. Cílem nadace je zachovat nejen staré budovy s typickým zařízením, ale ukázat návštěvníkům i typickou venkovskou krajinu, v níž po staletí žili zdejší venkované. Celý katastr osady je využíván tradičním způsobem, jsou zde zachovány kamenné valy a linie keřů, členící malá políčka, louky a pastviny, kde se pase hovězí dobytek. Aby obraz staré venkovské krajiny byl úplný, vykáceli zde kus borového a smrkového lesa a nechali zde pást dobytek. Tak, jak to dělaly celé generace jejich předků. Je to zvláštní a velmi poučný zážitek, sledovat krávy s telaty, spásající sporé zbytky ještě stále lesního podrostu a měnící les v typickou švédskou vřesovou pastvinu. Rozhodně se jedná o příklad hodný následování. Vždyť i generace našich předků žily v krajině, jejíž přirozenou součástí byly pastviny.

Budoucnost pastvin v České republice

je těžké prognózovat. Bylo by samozřejmě dobré, kdyby naši zákonodárci a zemědělci následovali švédský příklad a kdyby se i naše krávy povinně pásly na zelených trávnících. Vždyť každý, kdo někdy okusil mléko pasených krav či ovcí a maso paseného dobytka potvrdí, že rozdíl mezi těmito produkty a masem a mlékem „vyráběným“ ve velkochovech je asi takový jako rozdíl mezi značkovým odrudovým vínem a „druhákem“, který někteří nezodpovědní vinaři dělají z hroznových výlisků. . K jakým koncům vede bezohledné a totální zprůmyslnění živočišné výroby názorně ukazuje „nemoc šílených krav“, která počala tím, že býložravé krávy byly krmeny masokostní moučkou, obsahující ovčí mozky. Můžeme si jen přát, abychom se v 21. století dočkali i u nás obnovení pastvy dobytka jako nejzdravějšího a nejpřirozenějšího způsobu chovu hospodářských zvířat a s tím související rehabilitace pastvin.

Citace:

BUČEK, A.: Krajina České republiky a pastva. Veronica. 2000, 14. zvláštní vydání, s. 1-7